

Samanta Kowalska

Akademia Kaliska im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu

ORCID: 0000-0002-8803-3901

s.kowalska@akademikaliska.edu.pl

Ekobójstwo – wielowymiarowe zagrożenie dla środowiska

Wstęp

Dynamika życia społecznego, rozwój naukowo-technologiczny i gospodarczy zwiększają presję człowieka na środowisko. Postępująca degradacja ekosystemów wymaga skuteczniejszych form ochrony. Obecnie przestępczość wymierzona w środowisko naturalne przyspiesza szybciej niż rozwój gospodarki światowej¹. Niepowstrzymanie negatywnych działań przeciwko środowisku zagraża zdrowiu człowieka oraz równowadze w strukturach biologicznych składających się na połączoną sieć życia w przyrodzie.

Intensywność i skala rozlicznych zagrożeń dla środowiska sprawiają, że dotychczasowe mechanizmy ochrony są niewystarczające. W związku z tym coraz częściej podnoszony jest postulat kryminalizacji ekobójstwa na forum międzynarodowym. W niniejszych rozważaniach zostaną przedstawione zmiany w dotychczasowym sposobie rozumienia ekobójstwa, które polega na metodycznym niszczeniu środowiska. Ekobójstwo prowadzi do utraty bioróżnorodności i zachwiania naturalnych funkcji w ekosystemach. Retrospekcja historyczno-prawna pomoże zidentyfikować czynniki, które przyczyniły się do przekształcenia ekobójstwa ze zjawiska antropogenicznego występującego na skalę lokalną w jeden z priorytetowych dyskursów w prawie międzynarodowym.

¹ Parlament Europejski, Opinia z dnia 6 lutego 2023 r. Komisji Wolności Obywatelskich, Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych dla Komisji Prawnej w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne i zastępującej dyrektywę 2008/99/WE (COM(2021)0851 – C9-0466/2021 – 2021/0422(COD)), s. 2, 4.

Ewolucja zjawiska ekobójstwa

Człowiek już w czasach najdawniejszych poprzez nieustanne próby przekształcania otoczenia dokonywał zmian w środowisku naturalnym. Rozwój urbanistyczny, wynalazki i infrastruktura techniczna sukcesywnie pochłaniały tereny przyległe. Działania, które możemy zakwalifikować jako ekobójstwo, pierwotnie miały charakter lokalny. Przykładem tego może być historia Wyspy Wielkanocnej (Rapa Nui). Masowe wycinanie lasu subtropikalnego spowodowało katastrofę ekologiczną². Przybycie Europejczyków, epidemie chorób oraz ekspansja szczura pacyficznego (polinezyjskiego) stanowiły kolejne czynniki, które w sposób skumulowany złożyły się na przeobrażenie zielonej wyspy w pustkowię z kamiennymi posągami, jedynymi niemymi świadkami tych wydarzeń. Rapa Nui stanowi ostrzeżenie przed nadmierną eksploatacją surowców naturalnych oraz rabunkową gospodarką. Los wyspy pokazuje, do czego może doprowadzić porzucenie przez człowieka harmonijnych stosunków z przyrodą. Często zapomina się, że człowiek nie jest samowystarczalny, nie znajduje się „nad”, lecz żyje „w obrębie” natury.

Rywalizacja o przestrzeń i surowce, egoistyczne cele decydentów w wielu zakątkach Ziemi doprowadziły do wojen i kryzysów ekologicznych. W efekcie ramy bezpieczeństwa publicznego stawały się coraz bardziej płynne i niestabilne. Mimo upływu lat w dalszym ciągu skłaniają do refleksji słowa Edwar-da Van Dyke’a Robinsona, że każde pokolenie pisze własną historię wydarzeń z przeszłości w celu interpretacji w znaczeniach i terminach, które „odpowiadają ich potrzebom”³. Na przestrzeni czasu ekobójstwo naznaczone było indywidualnym lub zbiorowym światopoglądem wynikającym z ram społecznych, struktur politycznych oraz strategii militarnej. Rozwój maszyny wojennej spowodował, że ekobójstwo zaczęto używać do określenia czynów polegających na świadomym niszczeniu zasobów naturalnych w czasie konfliktów zbrojnych⁴. Działania w tym zakresie polegały na wywoływaniu spustoszeń na terenach rolniczych i zurbanizowanych w celu osłabienia potencjału oraz zdolności defensywnych zaatakowanego państwa lub narodu. W powyższy definiens kwalifikuje się, np. niszczenie systemu melioracyjnego, taktyka spalonej ziemi, zatrucie ujęć wody, stosowanie trujących substancji pochodzenia roślinnego lub zwierzęcego⁵. Czynniki te powodowały kryzys gospodarczy, który ge-

² T.L. Hunt, C.P. Lipo, *Revisiting Rapa Nui (Easter Island)*, „*Ecocide*”, „*Pacific Science*” 2009, vol. 63, nr 4, s. 601, 608.

³ E. Van D. Robinson, *War and economics in history and in theory*, „*Political Science Quarterly*” 1900, vol. 15, nr 4, s. 581. Zob. H.S. Levie, *History of the law of war on land*, „*International Review of the Red Cross*” („*Revue Internationale de la Croix-Rouge*”) 2000, vol. 82, nr 838, s. 350.

⁴ L.A. Teclaff, *Beyond restoration – the case of ecocide*, „*Natural Resources Journal*” 1991, vol. 34, z. 4, s. 933.

⁵ Przykładowo ok. 600 r. p.n.e. do zatrucia wody greckiego miasta Kyrra posłużono się kornicem ciemiernika białego (*Helleborus niger*) – zob. R. Kopeć, *Broń chemiczna*, [w:] O. Wasiuta,

nerował napięcia społeczne, osłabiał morale obrońców, pozbawiał mieszkańców atrybutów związanych z lokalną kulturą i tradycją⁶.

Wraz ze zmianą postrzegania pola walki modernizowano taktykę wojenną. Metody prowadzenia walki stawały się coraz bardziej destrukcyjne, podstępne i wyrafinowane. Jaskrawy przykład stanowi wojna w Zatoce Perskiej z lat 90. ubiegłego wieku. Wyszadzono ówczesnie ponad 700 szybów naftowych, co spowodowało skażenie powietrza oraz zatrucie wód powierzchniowych. Przemieszczające się transporty wojska niszczyły wierzchnią warstwę gleby, przyspieszając proces erozji. Siedliska wielu gatunków roślin i zwierząt zostały zdewastowane. Wyrządzone szkody spowodowały klęskę humanitarną oraz katastrofę ekologiczną określaną jako ekobójstwo⁷. W Zatoce Perskiej niszczenie środowiska nie było efektem ubocznym, lecz stanowiło cel i narzędzie działań zbrojnych.

Ekobójstwo – kwestie terminologiczne

W dyskursie publicznym termin „ekobójstwo” upowszechnił botanik i bioetyk Arthur W. Galston, prowadzący badania nad cyklem rozwojowym roślin oraz środkami ich ochrony. Wbrew intencjom naukowca defolianty znalazły jednak „podwójne” zastosowanie. Podczas wojny w Wietnamie posłużono się nimi do niszczenia szaty roślinnej, co doprowadziło do zubożenia różnorodności oraz zachwiania procesów zachodzących w fitosferze⁸. Równowaga biologiczna

R. Klepka, R. Kopeć (red.), *Vademecum bezpieczeństwa*, Kraków 2018, s. 186. Z kolei mieszkańcy miasta Hatra w celu obrony przez najeźdźcą umieścili w glinianych słojach skorpiony wytwarzające silną neurotoksynę. Skorpiony zostały uwolnione, gdy legiony rzymskie cesarza Septymiusza Sewera (145/146–211) przystąpiły do ataku – zob. S. Fleming, *Biowar in Ancient Times – a discussion with A. Mayor*, „Expedition” 2005, vol. 47, nr 1, s. 46.

⁶ W przeszłości skalę klęski przeciwnika podkreślano, przyrównując krajobraz do ludzkiego ciała. Miano świadomość, iż krajobraz, podobnie jak ciało, może zostać zraniony – U. Matić, *Scorched earth: violence and landscape in New Kingdom Egyptian representations of war*, „Is-traživanja Journal of Historical Researches” 2017, nr 28, s. 24.

⁷ T. Fleming, M. Stevens, *Ending the silence. Ecocide and renewal in Iraq's Marshlands*, „Earth First! Journal” 2011, vol. 31, nr 3, s. 14; D. Ruiz, *Ecocide in the Iraqi Marshes*, „Freedom from Fear” 2010, z. 6, s. 16–19; A. Schwabach, *Ecocide and genocide in Iraq: international law, the Marsh Arabs, and environmental damage in non-international conflicts*, „Colorado Journal of International Environmental Law and Policy” 2004, vol. 15, z. 1, s. 1–18. Zob. Resolution adopted by the UN General Assembly, 18 December 1992, International Cooperation to Mitigate the Environmental Consequences on Kuwait and other Countries in the Region resulting from the Situation between Iraq and Kuwait, A/RES/47/151.

⁸ Z przeprowadzonych badań naukowych wynika, że zawartość dioksyn w glebie oraz warstwach wodonośnych może utrzymywać się przez ponad 100 lat – E. Cusato, *From ecocide to voluntary remediation projects: legal responses to 'environmental warfare' in Vietnam and the spectre of colonialism*, „Melbourne Journal of International Law” 2018, vol. 19, nr 2, s. 6. Dioksyny wywołują daleko idące konsekwencje zdrowotne u ludzi, silne skażenie obszarów przyrodniczych, defoliację roślin. Duong Trung Le, Thanh Minh Pham i Solomon Polachek użycie w Wietnamie

w ekosystemach uległa zakłóceniu. Ze względu na rozmiar i skutki zniszczeń ekobójstwo zaczęto określać jako „Auschwitz dla wartości przyrodniczych” (*as an Auschwitz for environmental values*)⁹ oraz „środowiskowy holocaust” (*environmental holocaust*)¹⁰. Stąd podczas konferencji nt. wojny i odpowiedzialności państwowej (Conference on War and National Responsibility), która odbyła się w Waszyngtonie w 1970 r. A.W. Galston zaapelował do społeczności międzynarodowej o podjęcie kroków w celu wprowadzenia zakazu ekobójstwa (*international agreement to ban ecocide*)¹¹. Występował w celu potępienia na forum międzynarodowym formy destrukcji, podobnie jak po drugiej wojnie światowej Organizacja Narodów Zjednoczonych postąpiła z ludobójstwem¹².

Współcześnie ekobójstwo obejmuje czyny, które powodują poważne, rozległe i trwałe szkody w środowisku¹³. Usystematyzowanie materii badawczej może wesprzeć analiza etymologiczna. Przedrostek *eko-* z języka greckiego oznacza ‘dom, miejsce zamieszkania’, natomiast przyrostek *-cide* pochodzi z języka łacińskiego *caedere* ‘posiekać, pościć, powalić’¹⁴. Ekobójstwo nie odnosi się zatem do powierzchniowych szkód, lecz do masowego niszczenia ekosystemów¹⁵, eksterminacji żywych stworzeń, pozbawiania flory i fauny warunków do rozwoju w naturalnym środowisku. Darryl Robinson wskazał, że ekobójstwo stanowi jedno z największych współczesnych zagrożeń¹⁶. W odniesieniu do omawianego zjawiska określenie „transgraniczne” jest jednak niewystarczające, gdyż szkody wyrządzane w przyrodzie coraz częściej nie ograniczają się do terenów przygranicznych, lecz stanowią zagrożenie dla pro-

defoliantów określili mianem „kontrowersyjnej i agresywnej wojny chemicznej” (*The long-term health impact of Agent Orange: evidence from the Vietnam War*, Bonn 2021, s. 5). Wydarzenia z Wietnamu zintensyfikowały debaty w kwestii wprowadzenia zakazu stosowania defoliantów oraz innych środków toksycznych (broni chemicznej) w czasie konfliktów zbrojnych. W tym zakresie znaczenie posiada Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji, składowania i użycia broni chemicznej oraz o zniszczeniu jej zapasów, podpisana w Paryżu dnia 13 stycznia 1993 r. (Dz.U. z 1999 r., Nr 63, poz. 703). W preambule wskazano na zakaz używania herbicydów jako środka prowadzenia wojny. Twórcy konwencji zaapelowali, aby wynalazki i osiągnięcia w dziedzinie chemii stosować wyłącznie dla dobra ludzkości.

⁹ E. Cusato, op. cit., s. 8.

¹⁰ F.J. Broswimmer, *Ecocide. A short history of the mass extinction of species*, London–Sterling 2002, s. 77.

¹¹ A. Gauger, M.P. Rabatel-Fernel, L. Kulbicki, D. Short, P. Higgins, *Ecocide is the missing 5th Crime Against Peace*, [w:] A. Gauger, M.P. Rabatel-Fernel, L. Kulbicki, D. Short, P. Higgins, *The ecocide project ‘Ecocide is the missing 5th Crime Against Peace’. A report*, London 2012, s. 5.

¹² Art. 1 Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz.U. z 1952 r., Nr 2, poz. 9).

¹³ M.A. Gray, *The international crime of ecocide*, „California Western International Law Journal” 1996, vol. 26, nr 2, s. 216.

¹⁴ P. Higgins, *Eradicating ecocide. Laws and governance to prevent the destruction of our planet*, London 2010, s. XI.

¹⁵ W. Bar, *Ekobójstwo i grzech ekologiczny: dwa terminy – dwa porządki – wspólna sprawa*, „Studia Prawnicze KUL” 2020, nr 2(82), s. 34.

¹⁶ D. Robinson, *Ecocide – puzzles and possibilities*, „Journal of International Criminal Justice” 2022, vol. 20, z. 2, s. 319.

cesów zachodzących w całym środowisku. Stąd wniosek, że pojęcie ekobójstwo nie ma charakteru definicji enumeratywnej. Zmienia się wraz z dynamiką społeczną oraz modyfikacjami w otoczeniu życia człowieka. Z tego też względu nie powinno posługiwać się określeniem *definitional full stop*¹⁷, gdyż ekobójstwo jest wpisane w cywilizację i wraz z nią ulega transformacji.

Ekobójstwo wiąże się z wielowymiarową ingerencją w środowisko naturalne, w które wtopiona jest egzystencja człowieka. Pauline Helène „Polly” Higgins podkreślała, że „wszyscy jesteśmy jednością”¹⁸. Na forum międzynarodowym aktywnie występowała o uznanie ekobójstwa jako piątej zbrodni przeciwko pokojowi¹⁹. Organizacja „Stop Ecocide Foundation” kontynuuje działania w celu wprowadzenia ekobójstwa do Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej jako MTK)²⁰. W 2021 r. przedstawiono propozycję definicji ekobójstwa: „bezprawne lub bezmyślne czyny popełnione ze świadomością, że istnieje znaczne prawdopodobieństwo poważnej oraz rozległej lub długotrwałej szkody dla środowiska naturalnego spowodowanej tymi działaniami”²¹.

Powyższy wywód znajduje odzwierciedlenie w stanowisku przyjętym na gruncie unijnym. W świetle opinii 2021/0422(COD) Komisji Wolności Obywatelskich, Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych dla Komisji Prawnej ekobójstwo zdefiniowano jako „czyny bezprawne lub czyny samowolne popełnione ze świadomością, że istnieje duże prawdopodobieństwo wystąpienia poważnych oraz albo rozległych, albo długotrwałych szkód w środowisku naturalnym”²². Zakłada się, że w tychże okolicznościach sankcje byłyby wdrażane w zależności od wagi wyrządzonych szkód. Ekobójstwo staje się stopniowo priorytetem na mapie działań Unii Europejskiej w zakresie rozwijania międzynarodowej współpracy sądowej.

W dniu 20 stycznia 2021 r. Parlament Europejski przyjął rezolucję, na podstawie której zwrócił się do państw członkowskich o promowanie działań w kierunku uznania ekobójstwa za zbrodnię w świetle statutu MTK²³. Jednym z pierwszych krajów, który poparł wprowadzenie ekobójstwa do międzynaro-

¹⁷ Ibidem, s. 320.

¹⁸ P. Higgins, *Seeding intrinsic values: how a law of ecocide will shift our consciousness*, „Cadmus” 2012, vol. 1, z. 5, s. 9.

¹⁹ Idem, *Eradicating ecocide...*, s. 61 i nast.

²⁰ Rzymski statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r., Nr 78, poz. 708).

²¹ Statement to the 20th Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, Stop Ecocide Foundation, December 2021.

²² Parlament Europejski, Opinia z dnia 6 lutego 2023 r. Komisji Wolności Obywatelskich, Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych dla Komisji Prawnej w sprawie wniosku dotyczącego Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie ochrony środowiska poprzez prawo karne i zastępującej Dyrektywę 2008/99/WE (COM(2021)0851 – C9-0466/2021 – 2021/0422(COD)), s. 6.

²³ European Parliament Resolution of 20 January 2021 on Human Rights and Democracy in the World and the European Union’s Policy on the Matter. Annual Report 2019 (2020/2208(INI)), pkt 12.

dowego prawa karnego, była Belgia. W dniu 2 grudnia 2021 r. Izba Reprezentantów (nid. *Kamer van Volksvertegenwoordigers*) przyjęła w tym zakresie akt prawny²⁴. We wspomnianym dokumencie opowiedziano się także za uznaniem ekobójstwa za przestępstwo na podstawie prawa wewnętrznego. Belgijscy parlamentarzyści wskazali, że ekobójstwo stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa całej planety (fr. *sûreté de la planète*)²⁵. Unormowanie ekobójstwa wymaga zreformowania punktu odniesienia w prawie i systemie zarządzania środowiskiem, w którym obecnie dominuje ekonomia, uprzedmiotowienie i komodyfikacja. W tym zakresie nie należy zwlekać, ponieważ „rozwój ekonomiczny często ma cechy kanibalistyczne: pożera zarówno środowisko naturalne, jak i ludzi”²⁶.

Podsumowując, przez długi czas termin ekobójstwo odnoszono do działań podejmowanych podczas konfliktów zbrojnych, które skutkowały degradacją obszarów przyrodniczych oraz terenów uprawnych w celu pozbawienia przeciwnika żywności, surowców naturalnych i infrastruktury niezbędnej dla dalszej efektywnej obrony. Powyższy sposób definiowania może wydawać się uproszczeniem analizowanego zagadnienia. Pozwala jednak zauważyć, że ekobójstwo ulega systematycznym modyfikacjom pod względem formy i struktury przestrzennej.

Ochrona środowiska w czasie konfliktów zbrojnych

W prawie międzynarodowym mimo pogłębiającego się kryzysu ekologicznego nie opracowano podstaw normatywnych ani skutecznych mechanizmów ochrony²⁷. Na obszarach, na których zasoby naturalne ulegają zubożeniu, zwiększa się ryzyko występowania konfliktów na tle rywalizacji o surowce i terytorium. W dotychczasowych normach międzynarodowego prawa humanitarnego ochrona środowiska występuje głównie w rozumieniu „sposobu

²⁴ Chambre des représentants en Belgique, 8 juillet 2020, Proposition de résolution visant à inclure le crime d'écocide dans le Statut de Rome de la Cour pénale internationale et le droit pénal belge (déposée par MM. Samuel Cogolati, Wouter De Vriendt et consorts), DOC 55 1429/001. Date de dépôt: 08/07/2020, Vote Chambre: 02/12/2021.

²⁵ Ibidem, s. 3; pkt B, s. 13.

²⁶ B. Unmüßig, W. Sachs, T. Fatheuer, *Critique of the green economy. Toward social and environmental equity*, Berlin 2012, s. 47.

²⁷ Należy wyjaśnić, iż zbrodnię ekobójstwa uwzględnił Richard A. Falk, który opracował projekt konwencji (International Convention on the Crime of Ecocide) wraz z protokołem o wojnie ekologicznej (Protocol on Environmental Warfare), [w:] *Environmental warfare and ecocide facts, appraisal and proposals*, „La Revue belge de droit international” 1973, nr 1, s. 18. W rozważaniach R.A. Falk skłaniał się do rozpatrywania ekobójstwa jako zbrodni wojennej popełnianej intencjonalnie (zamiar) – A. Gauger, M.P. Rabatel-Fernel, L. Kulbicki, D. Short, P. Higgins, op. cit., s. 5. Konwencja wraz z protokołem nie weszła w życie, z perspektywy czasu wniosła jednak wkład w formowanie współczesnego rozumienia zjawiska ekobójstwa. Zob. M. Nyka, *Crime against the natural environment – ecocide – from the perspective of international law*, „Eastern European Journal of Transnational Relations” 2022, vol. 6, nr 2, s. 11.

ochrony ludzi”²⁸. Zmiany w strategii militarnej z powodu amorficznych i hybrydowych zagrożeń wskazują na potrzebę ochrony środowiska jako celu wynikającego z faktu, że przyroda posiada wartość samą w sobie. Konieczne zatem jest zwiększanie standardów ochrony środowiska nie tylko w obliczu sytuacji kryzysowych.

Na podstawie art. 35 ust. 3 protokołu z 1977 r. do Konwencji genewskich zabroniono stosowania metod i środków prowadzenia wojny, które miałyby na celu wywołanie rozległych, długotrwałych i poważnych szkód w środowisku²⁹. Należy jednak zaznaczyć, że poza zakresem zastosowania pozostawiono konflikty o charakterze wewnętrznym. Ochrona środowiska w świetle art. 35 rozpatrywana jest „z punktu widzenia metod walki” (*from the point of view of methods of warfare*)³⁰, co skutkuje wyłączeniem szkód w środowisku o charakterze niemilitarnym. Natomiast aktualnie do szczególnie dotkliwych szkód środowiskowych coraz częściej dochodzi w okresie względnej stabilizacji za pomocą środków, które nie stanowią *stricte* metod prowadzenia walki.

Z kolei konwencja podpisana w Genewie dnia 18 maja 1977 r.³¹ stanowi o technikach modyfikacji środowiska, które można zakwalifikować jako broń geofizyczną do zakłócania funkcji w nieożywionych elementach przyrody. Broń geofizyczna może zostać wykorzystana do wywoływania gwałtownych zjawisk atmosferycznych, np. mgieł, silnych opadów deszczu, śniegu, trzęsień ziemi, tsunami. Należy jednak zważyć, że w przypadku ekobójstwa szkody wyrządzone w nieożywionych warstwach przyrody nie pozostają bez wpływu na funkcjonowanie żywych istnień, np. zniszczenie zbiornika wodnego spowoduje unicestwienie żyjących tam roślin i zwierząt oraz ich siedlisk.

W traktatach międzynarodowych wprowadza się zakazy stosowania określonej broni lub/i środków militarnych³². W powyższych okolicznościach regulacje nie dotyczą jednak bezpośrednio zapobiegania i ścigania szkód wyrzą-

²⁸ M. Marcinko, *Cele wojskowe a obiekty cywilne oraz dobra i obiekty poddane szczególnej ochronie*, [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2014, s. 156.

²⁹ Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r., Nr 41, poz. 175).

³⁰ Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann (red.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Geneva 1987, s. 663.

³¹ Konwencja o zakazie używania technicznych środków oddziaływania na środowisko w celach militarnych lub jakichkolwiek innych wrogich celach, otwarta do podpisu w Genewie dnia 18 maja 1977 r.

³² Z katalogu umów międzynarodowych, np. Konwencja o zakazie prowadzenia badań, produkcji i gromadzenia zapasów broni bakteriologicznej (biologicznej) i toksycznej oraz o ich zniszczeniu sporządzona w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 10 kwietnia 1972 r. (Dz.U. z 1976 r., Nr 1, poz. 1); Konwencja o zakazie lub ograniczeniu użycia pewnych broni konwencjonalnych, które mogą być uważane za powodujące nadmierne cierpienia lub mające niekontrolowane skutki wraz z załącznikami podpisaną w Genewie dnia 10 października 1980 r. (Dz.U. z 1984 r., Nr 23, poz. 104); Konwencja w sprawie znakowania plastycznych materiałów wybuchowych w celu ich wykrywania podpisana w Montrealu dnia 1 marca 1991 r. (Dz.U. 2007, Nr 135, poz. 948).

dzonych w środowisku w wyniku aktów ekobójstwa. W formalizowaniu omawianego zjawiska na forum międzynarodowym istotną rolę mogą spełnić akty prawa „miękkiego” (*soft law*). W rezolucji Zgromadzenia Narodów Zjednoczonych do spraw Środowiska uwypuklono, że środowisko naturalne powinno być chronione w każdym czasie, zarówno podczas konfliktów, jak i stabilizacji (pkt 1)³³.

Zniszczenie określonego elementu ekosystemu, zgodnie z holistycznym punktem widzenia, wpływa na funkcjonowanie przyrody jako całości. Koreponduje to z wywodem Sailesha Mehta i Priscy Merz, którzy przyrównali dewastację przyrody do „wojny”, będącej „atakami na pokojowe korzystanie z siedlisk wszystkich gatunków”³⁴.

Mimo zwiększających się przestępstw przeciwko środowisku w statucie MTK obowiązują przepisy, które dotychczas tylko w sposób pośredni nawiązują do rzeczonyj problematyki. W dokumencie wydanym w 2016 r. przez Biuro Prokuratora MTK wskazano na potrzebę ścigania przestępstw, których skutkiem jest dewastacja środowiska³⁵. Biorąc pod uwagę, że w świetle art. 123 ust. 1 statutu MTK „rewizja może obejmować w szczególności listę zbrodni wymienionych w artykule 5”, pytanie o wprowadzenie ekobójstwa do katalogu zbrodni międzynarodowych pozostaje otwarte.

Zmiany w paradygmacie ekobójstwa

Ekobójstwo zaczęło stopniowo przybierać coraz bardziej podstępne i destrukcyjne formy. Obecnie nie budzi wątpliwości, że może powstać zarówno w wyniku umyślnych działań (np. wprowadzenie toksycznych substancji do wody, gleby i powietrza; fizyczne uszkodzenie zabezpieczeń technicznych fabryk i zakładów, co może wywołać transgraniczną katastrofę ekologiczną), jak i zaniechań (np. arbitralne decyzje lub milcząca zgoda urzędników nadzorujących przestrzeganie norm ochrony środowiska)³⁶. Rozwój urbanizacji, prze-

³³ United Nations Environment Assembly of the United Nations Environment Programme, Protection of the Environment in Areas Affected by Armed Conflict, 6th Plenary Meeting 27 May 2016, Nairobi, UNEP/EA.2/Res.15.

³⁴ S. Mehta, P. Merz, *Ecocide – a new crime against peace?*, „Environmental Law Review” 2015, vol. 17, z. 1, s. 3.

³⁵ International Criminal Court, The Office of the Prosecutor, Policy Paper on Case Selection and Prioritisation, 15 September 2016, § 41. Zob. także N. Ahmed, *Proof of ecocide: towards a forensic practice for the proposed international crime against the environment*, „Archaeological and Environmental Forensic Science” 2017, vol. 1, nr 2, s. 141; J. Durney, *Crafting a standard: environmental crimes as crimes against humanity under the International Criminal Court*, „Hastings Environmental Law Journal” 2018, vol. 24, nr 2, s. 413.

³⁶ S. Kowalska, *Prakseologia działań zapobiegawczo-prewencyjnych w obliczu intensyfikacji zjawiska ekobójstwa*, [w:] J. Wolejszo, K. Malasiewicz, N. Prusiński (red.), *Prakseologia w naukach o bezpieczeństwie. Sprawność działania w bezpieczeństwie narodowym*, Kalisz 2021, s. 237–258.

mysłu i gospodarki powoduje w szybkim tempie dewastację kolejnych obszarów przyrodniczych.

Aktualnie pojęcie ekobójstwa nie odnosi się do czynów popełnianych tylko w czasie konfliktów zbrojnych, lecz jest rozumiane szerzej – jako zbrodnia przeciwko środowisku. W tym ujęciu, jak wskazuje Rafał Fic, ekobójstwo odnosi się do „każdego poważnego naruszenia, każdej ingerencji powodującej degradację, a nawet zniszczenie całego ekosystemu”³⁷. W efekcie paradygmat analizowanego zjawiska podlega przekształceniom, wywołując coraz większe zagrożenia również w czasie pokoju. Dla zilustrowania wywodów zostaną przytoczone dwa przykłady zagrożeń związanych z narastającą antropopresją na środowisko.

Mount Everest, najwyższy szczyt świata, mimo że stanowi ekstremalne wyzwanie dla wspinaczy, wciąż przyciąga kolejnych śmiałków³⁸. Podczas wspinaczki pozostawiane są tam odpady, m.in. metalowe puszki, opakowania po żywności, butelki plastikowe, elementy ekwipunku. Część śmieci jest spalana. Do powietrza uwalniają się wówczas toksyczne substancje chemiczne. Ilość pozostawianych odpadów i ludzkich ekskrementów zwiększa się do tego stopnia, że Mount Everest określany jest jako „najwyższe na świecie wysypisko śmieci” (*the world's highest garbage dump*)³⁹. Zanieczyszczenie wpływa negatywnie na cały ekosystem. Mimo że tony odpadów co roku są usuwane, dziewicze tereny Himalajów zamieniają się w ogromny śmietnik.

Innym przykładem ukazującym wzrost niszczenia środowiska wskutek działalności antropogenicznej jest przemysł tekstylny, który w skali świata przyczynia się do emisji znacznej ilości dwutlenku węgla. W zależności od materiału, z którego odzież została wykonana, proces rozkładu trwa od kilkudziesięciu do 200 lat lub nawet dłużej. W wielu krajach ze względu na zawartość chemikaliów odzież tekstylna może być składowana tylko w specjalnie przystosowanych punktach. W praktyce ogromna część odzieży nie jest przekazywana do utylizacji. Jedno z największych składowisk odzieży na świecie znajduje się nieopodal miasta Alto Hospicio na chilijskiej pustyni Ata-

³⁷ R. Fic, *Akty prawa międzynarodowego dotyczące odpowiedzialności karnej w prawie ochrony środowiska w kontekście środków penalnych przewidzianych w prawie polskim*, „Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska” 2022, nr 2, s. 3.

³⁸ Według danych co roku ok. 1500 wspinaczy podejmuje próbę zdobycia najwyższej góry świata. Zob. R.B. Huey, R. Salisbury, J.-L. Wang, M. Mao, *Effects of age and gender on success and death of mountaineers on Mount Everest*, „Biology Letters”, 14 August 2007, s. 1. Potęga gór i sił natury pozostawia jednak swój ślad. Wielu nawet doświadczonych alpinistów nie wraca ze swojej wędrowki. Topniejące lodowce w Himalajach co roku odsłaniają cmentarzyska osób, które znalazły się na granicy życia i śmierci. Himalaje stają się grobowcem dla osób, które poszły za głosem wiatru i zamiast powrócić, stały się częścią potężnego masywu skalnego i lodu. Ludzkie szczątki „zastygłe” w lodzie stają się coraz częściej „atrakcją turystyczną”. Niebotyczny szczyt górski stanowi przestrożę i powinien skłaniać do zadumy i szacunku dla miejsc pamięci.

³⁹ H. Pallathadka, *The impact of excessive tourism in Mount Everest*, „European Journal of Molecular & Clinical Medicine” 2020, vol. 7, z. 11, s. 8981.

kama, na którą rocznie trafia od 59 000 do 150 000 ton odzieży, w tym odzież *fast fashion* (tzw. szybka odzież, zazwyczaj produkowana z poliestru – materiału syntetycznego będącego pochodną ropy naftowej i glikolu etylenowego, z tych samych składników produkuje się butelki plastikowe)⁴⁰. Odzież przywożona jest z Azji, Stanów Zjednoczonych, krajów europejskich i państw ościennych. Pożary i celowe podpalanie składowisk powodują emisję trujących związków chemicznych do atmosfery. Okoliczni mieszkańcy z powodu wdychania szkodliwych substancji narażeni są na liczne schorzenia i utratę zdrowia⁴¹.

Rosnące niebezpieczeństwo destrukcji środowiska skłania kolejne kraje do wprowadzania do kodeksów karnych przestępstw ekobójstwa⁴². W kodeksie karnym Ukrainy⁴³ ekobójstwo zostało wprowadzone do rozdziału XX *Przestępstwa przeciwko pokojowi, bezpieczeństwu ludzkości i międzynarodowemu porządkowi prawnemu*. Na podstawie art. 441 ekobójstwo zdefiniowano jako „masowe niszczenie flory i fauny, zatrucie powietrza lub zasobów wodnych, a także wszelkie inne działania mogące spowodować katastrofę ekologiczną”. Atak Rosji na Ukrainę świadczy dobitnie, że aktualnie ekobójstwo ewoluuje, stając się kwalifikowanym czynem bezprawnym wymierzonym zarówno w tkankę społeczną, jak i przyrodniczą. Podaje się, że w ciągu trzech pierwszych miesięcy wojny Rosjanie dopuścili się 245 czynów o znamionach ekoprzestępstw (*eco-crimes*)⁴⁴, które z każdym dniem przybierają na sile. Dowódcy rosyjscy za cel obierają infrastrukturę krytyczną w tym magazyny ropy naftowej, zakłady chemiczne i metalurgiczne, których niszczenie wywołuje rozległą dewastację środowiska. W dalszym ciągu nie słabnie groźba ataków na obiekty jądrowe, które mogą spowodować promieniowanie o zasięgu międzynarodowym. Pozostawiony sprzęt wojskowy, bomby lotnicze, czołgi, które utknęły na terenach podmokłych, zanieczyszczają wodę, glebę i powietrze toksycznymi związkami chemicznymi. Główny Zarząd Wywiadu Ministerstwa Obrony Ukrainy powiadomił, że wojska rosyjskie planują niszczenie obszarów przyrodniczych oraz przeprowadzenie masowego wyrębu lasów na terytorium Ukrainy. Podejmowane z premedytacją działania wojsk rosyjskich określa się

⁴⁰ V. Bates-Kassatly, D. Baumann-Pauly, *Amplifying misinformation. The case of sustainability indices in fashion*, Geneva 2023, s. 35.

⁴¹ Zob. M. Zych, W. Pilis, *Wpływ poliestru na zdrowie człowieka*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 2013, t. XII, nr 2, s. 161–171.

⁴² Wśród krajów, które zdecydowały się na kryminalizację ekobójstwa na gruncie prawa krajowego, znajdują się np.: Armenia (art. 394, Criminal Code of the Republic of Armenia, adopted on 18 April 2003), Gruzja (art. 407, Law of Georgia No. 2937 of 28 April 2006 – LHG I, No. 14, 15.5.2006, Criminal Code of Georgia, adopted on 22 July 1999); Mołdawia (art. 136, Criminal Code of the Republic of Moldova, art.136 amended by Law No. 277-XVI dated 18.12.2008, in force as of 24.5.2009, No. 985-XV dated 18.04.2002).

⁴³ Criminal Code of the Republic of Ukraine, entered into force on 1 September 2001.

⁴⁴ H. Bazhenova, *The war in Ukraine: Crimes against the environment (part 1)*, „IEŚ Commentaries” 2022, nr 605, s. 1.

jako ekobójstwo⁴⁵. Wywołanie dewastacji miałyby utrudnić obronę i pozbawić Ukrainę cennych zasobów naturalnych, zrujnować gospodarkę i rolnictwo. Skalę zagrożenia pogłębia fakt, że wojska rosyjskie używają broni zakazanej przez prawo, w tym broni kasetowej i bomb fosforowych. Wysadzenie tamy na Dnieprze w Nowej Kachowce (ukr. Нова Каківка; ang. Nova Kakhovka) na początku czerwca 2023 r. traktowane jest przez Ukraińców jako rażący akt ekobójstwa⁴⁶. W wyniku zniszczenia tamy doszło do katastrofy humanitarnej i ekologicznej. Ludzie stracili swoje domy i dobytek całego życia, wciąż brakuje wody zdatnej do picia. Miejsca ewakuacji ludności w obwodzie chersońskim są ostrzeliwane przez Rosjan. Tysiące ton ropy wpływa do Dniepru, a toksyczne substancje przedostają się do gleby i powietrza. Obszary chronionej przyrody zostały zdegradowane, zniszczeniu uległy naturalne siedliska roślin i zwierząt, w tym gatunków endemicznych i zagrożonych wyginięciem. Ukraiński minister środowiska podnosi, że konsekwencje wysadzenia tamy już dzisiaj mają katastrofalne skutki dla ludzi i środowiska, a część elementów przyrody ożywionej oraz nieożywionej zostanie „utracona na zawsze”⁴⁷. W związku z wydarzeniami w Nowej Kachowce Prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski oskarżył Rosję o popełnienie ekobójstwa, określając wysadzenie tamy jako „ekologiczną bombę masowego rażenia” (*an environmental bomb of mass destruction*)⁴⁸. Ukraińskie władze występują o utworzenie specjalnego międzynarodowego trybunału ds. karania zbrodni agresji rosyjskiej na Ukrainie⁴⁹. Terror i okrucieństwo popełniane przez Rosję stanowi rażące pogwałcenie zasad cywilizowanego świata, praw człowieka i prawa międzynarodowego.

⁴⁵ M. Starr, *Ukraine accuses Russia of planning to cut down and sell its forests in 'ecocide'*, <https://www.jpost.com/international/article-701426> (data dostępu: 9.06.2023). Zob. także *Wywiad Ukrainy: Rosja chce przeprowadzić masowy wyręb ukraińskich lasów*, <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art35866631-wywiad-ukrainy-rosja-chce-przeprowadzic-masowy-wyrab-ukrainskich-lasow> (data dostępu: 9.06.2023).

⁴⁶ T. Schauenberg, *Ukraine: destroyed Kakhovka Dam amounts to 'ecocide'*, <https://www.dw.com/en/ukraine-destroyed-kakhovka-dam-amounts-to-ecocide/a-65849713> (data dostępu: 7.06.2023).

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ A. Hall, *Russia has been accused of 'ecocide' over the destruction of a Ukrainian dam. What is it?*, <https://www.sbs.com.au/news/article/russia-has-been-accused-of-ecocide-over-the-destruction-of-a-ukrainian-dam-what-is-it/j57st8rqi> (data dostępu: 9.06.2023).

⁴⁹ Parlament Europejski w Rezolucji z dnia 19 stycznia 2023 r. [2022/3017(RSP)] zaapelował do instytucji Unii Europejskiej i państw członkowskich do „ścisłej współpracy z Ukrainą w celu poszukiwania i budowania politycznego wsparcia na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ i innych forach międzynarodowych, w tym Rady Europy, OBWE i G-7, w celu utworzenia specjalnego trybunału ds. zbrodni agresji przeciwko Ukrainie” (pkt 4).

W kierunku przepisów intergeneracyjnych

W celu zapobiegania zjawisku ekobójstwa powinno się opracowywać strategię ochrony realizowaną w sposób ciągły. Deklaracja sztokholmska, przyjęta podczas obrad Konferencji Narodów Zjednoczonych w 1972 r.⁵⁰, stała się podstawą formowania nowej etyki ekologicznej, w której wskazano na potrzebę otaczania ochroną bytów innych niż ludzie (zasada 3). Deklaracja zapoczątkowała debaty o normatywizacji wartości ekologicznych w prawie międzynarodowym i ustawodawstwach krajowych. Wskazano na potrzebę opracowania skutecznego mechanizmu zapobiegania zanieczyszczeniom środowiska, które przekraczają granice państwowe⁵¹. Brak ograniczania nadmiernej konsumpcji surowców naturalnych, przeciwdziałania dewastacji środowiska mogą w konsekwencji doprowadzić do erozji struktur funkcjonowania ludzi, państw i narodów. Utrata zasobów naturalnych w wyniku ekobójstwa nie jest zatem zwykłym „marnotrawstwem”⁵². W wyniku pogłębiającej się dewastacji środowiska zachwianiu ulega życie społeczno-kulturowe⁵³. Stąd w konwencji z Espoo wskazano na rolę stanowienia perspektywicznych przepisów prawa oraz rozwijanie wybiegającej w przyszłość polityki w celu zapobiegania szkodliwym oddziaływaniom człowieka na środowisko⁵⁴. Należy zaznaczyć, że zakłócanie równowagi biologicznej w środowisku nie zawsze od razu przynosi widoczne i odczuwalne skutki. W przyrodzie występują zasoby nieodnawialne. Kształtowanie nowej etyki ekologicznej w ujęciu intergeneracyjnym może wspomóc proces reformowania norm prawnych oraz form instytucjonalnej ochrony przyrody. Zapobieganie ekobójstwu powinno stać się obowiązkiem o charakterze prawnomiędzynarodowym, gdyż jest zbrodnią wymierzoną przeciwko „całemu życiu, nie tylko ludzkiemu życiu”⁵⁵.

⁵⁰ United Nations Conference on the Human Environment, 5–16 June 1972, Stockholm.

⁵¹ G. Chiarini, *Ecocide and International Criminal Court procedural issues: additional amendments to the ‘Stop Ecocide Foundation’ proposal*, Legal Research Series, Working Paper No. 15, November 2021, s. 3.

⁵² M.A. Gray, *The international crime of ecocide*, „California Western International Law Journal” 1996, vol. 26, nr 2, s. 216. Zob. M. Bowman, A. Boyle (red.), *Environmental damage in international and comparative law. Problems of definition and valuation*, Oxford 2002; Y. Khalabari, A. Poorhashemi, „*Environmental damage? challenges and opportunities in international environmental law*”, „CIFILE Journal of International Law” 2019, vol. 1, nr 1, s. 21–28.

⁵³ W raporcie Benjamin Whitakera o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa poddano refleksji możliwość rozszerzenia definicji ludobójstwa (*genocide*) o kulturobójstwo (*cultural genocide*) oraz ekobójstwo (*ecocide*) – Review of Further Developments in Fields with which the Sub-Commission has been Concerned. Revised and Updated on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide prepared by Mr B. Whitaker, United Nations Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Thirty-eighth Session, E/CN.4/Sub.2/1985/6, 2 July 1985, § 33.

⁵⁴ Preambuła, Konwencja o ocenach oddziaływania na środowisko w kontekście transgranicznym podpisana w Espoo dnia 25 lutego 1991 r. (Dz.U. z 1999 r., Nr 96, poz. 1110).

⁵⁵ A. Greene, *The campaign to make ecocide an international crime: quixotic quest or moral imperative?*, „Fordham Environmental Law Review” 2019, vol. 30, nr 3, s. 4.

Wnioski

W świetle przeprowadzonych wywodów można wyprowadzić wniosek, że ekobójstwo oznacza rozległą dewastację środowiska. Czyny bezprawne popełniane w ramach ekobójstwa prowadzą do zachwiania procesów przyrodniczych, reakcji biologicznych i fizykochemicznych, które podtrzymują istnienie życia na naszej planecie. Za niepokojący należy jednak uznać fakt, że w obliczu wzrostu zagrożeń związanych z ekobójstwem panuje fragmentaryczne podejście do spraw ochrony środowiska. Podejmowanie działań na rzecz zapobiegania ekobójstwu utrudnia brak spójnych regulacji prawnych, strategii bezpieczeństwa, skorelowanych mechanizmów ostrzegawczych oraz systemu wymiany informacji. Luki w postaci braku prawnokarnej regulacji ekobójstwa na forum międzynarodowym przyczyniają się do powstawania pustki normatywnej, która pogłębia erozję bezpieczeństwa ekologicznego.

Zważywszy że ekobójstwo stanowi wielowymiarowe zagrożenie dla ekosystemów i funkcjonowania człowieka, społeczność międzynarodowa powinna utworzyć w tym zakresie solidarnościową koalicję współpracy. Wdrażanie działań w celu kryminalizacji ekobójstwa na forum międzynarodowym otwiera drogę do zapobiegania zbrodni przeciwko środowisku naturalnemu, które jest wspólnym dobrem, ale także zobowiązaniem dla ludzkości o charakterze międzypokoleniowym. Powinno podejmować się skoordynowane działania wznoszące się ponad doraźne potrzeby ekonomiczne, aby zapobiegać skutkom, które w niedalekim czasie mogą być dla ludzkości katastrofalne. Wyłania się zatem potrzeba (re)definiowania relacji z naturą, w których zostanie przywrócona świadomość, że człowiek jest częścią ogromnego żyjącego organizmu przyrody.

Wykaz literatury

- Ahmed N., *Proof of ecocide: towards a forensic practice for the proposed international crime against the environment*, „Archaeological and Environmental Forensic Science” 2017, vol. 1, nr 2.
- Bar W., *Ekobójstwo i grzech ekologiczny: dwa terminy – dwa porządki – wspólna sprawa*, „Studia Prawnicze KUL” 2020, nr 2(82).
- Bates-Kassatly V., Baumann-Pauly D., *Amplifying misinformation. The case of sustainability indices in fashion*, Geneva Center for Business & Human Rights, Geneva 2023.
- Bazhenova H., *The war in Ukraine: crimes against the environment (part 1)*, „IEŚ Commentaries” 2022, nr 605.
- Bowman M., Boyle A. (red.), *Environmental damage in international and comparative law. Problems of definition and valuation*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Brosimmer F.J., *Ecocide. A short history of the mass extinction of species*, Pluto Press, London–Sterling 2002.

- Chiarini G., *Ecocide and International Criminal Court procedural issues: additional amendments to the 'Stop Ecocide Foundation' proposal*, Legal Research Series, Working Paper No. 15, November 2021.
- Cusato E., *From ecocide to voluntary remediation projects: legal responses to 'environmental warfare' in Vietnam and the spectre of colonialism*, „Melbourne Journal of International Law” 2018, vol. 19, nr 2.
- Durney J., *Crafting a standard: environmental crimes as crimes against humanity under the International Criminal Court*, „Hastings Environmental Law Journal” 2018, vol. 24, nr 2.
- Falk R.A., *Environmental warfare and ecocide facts, appraisal and proposals*, „La Revue belge de droit international” 1973, nr 1.
- Fic R., *Akty prawa międzynarodowego dotyczące odpowiedzialności karnej w prawie ochrony środowiska w kontekście środków penalnych przewidzianych w prawie polskim*, „Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska” 2022, nr 2.
- Fleming S., *Biowar in Ancient Times – a discussion with A. Mayor*, „Expedition” 2005, vol. 47, nr 1.
- Fleming T., Stevens M., *Ending the silence. Ecocide and renewal in Iraq's Mashlands*, „Earth First! Journal” 2011, vol. 31, nr 3.
- Gauger A., Rabatel-Fernel M.P., Kulbicki L., Short D., Higgins P., *Ecocide is the missing 5th Crime Against Peace*, [w:] A. Gauger, M.P. Rabatel-Fernel, L. Kulbicki, D. Short, P. Higgins, *The ecocide project 'Ecocide is the missing 5th Crime Against Peace'. A report*, Human Rights Consortium, University of London, London 2012.
- Gray M.A., *The International crime of ecocide*, „California Western International Law Journal” 1996, vol. 26, nr 2.
- Greene A., *The campaign to make ecocide an international crime: quixotic quest or moral imperative?*, „Fordham Environmental Law Review” 2019, vol. 30, nr 3.
- Hall A., *Russia has been accused of 'ecocide' over the destruction of a Ukrainian dam. What is it?*, <https://www.sbs.com.au/news/article/russia-has-been-accused-of-ecocide-over-the-destruction-of-a-ukrainian-dam-what-is-it/j57st8rqi>.
- Higgins P., *Eradicating ecocide. Laws and governance to prevent the destruction of our planet*, Shepherd-Walwyn Ltd, London 2010.
- Higgins P., *Seeding intrinsic values: how a law of ecocide will shift our consciousness*, „Cadmus” 2012, vol. 1, z. 5.
- Huey R.B., Salisbury R., Wang J.-L., Mao M., *Effects of age and gender on success and death of mountaineers on Mount Everest*, „Biology Letters”, 14 August 2007.
- Hunt T.L., Lipo C.P., *Revisiting Rapa Nui (Easter Island)*, „Ecocide”, „Pacific Science” 2009, vol. 63, nr 4.
- Khalatbari Y., Poorhashemi A., *„Environmental damage”: challenges and opportunities in international environmental law*, „CIFILE Journal of International Law” 2019, vol. 1, nr 1.
- Kopec R., *Broń chemiczna*, [w:] O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopec (red.), *Vademecum bezpieczeństwa*, Instytut Nauk o Bezpieczeństwie UP, Kraków 2018.
- Kowalska S., *Prakseologia działań zapobiegawczo-prewencyjnych w obliczu intensyfikacji zjawiska ekobójstwa*, [w:] J. Wolejszo, K. Malasiewicz, N. Prusiński (red.), *Prakseologia w naukach o bezpieczeństwie. Sprawność działania w bezpieczeństwie narodowym*, Wyd. Nauk. Akademii Kaliskiej im. Prezydenta S. Wojciechowskiego, Kalisz 2021.
- Le D.T., Pham T.M., Polachek S., *The long-term health impact of Agent Orange: evidence from the Vietnam War*, Institute of Labor Economics, Bonn 2021.

- Levie H.S., *History of the law of war on land*, „International Review of the Red Cross” („Revue Internationale de la Croix-Rouge”) 2000, vol. 82, nr 838.
- Marcinko M., *Cele wojskowe a obiekty cywilne oraz dobra i obiekty poddane szczególnej ochronie*, [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, WCEO, Warszawa 2014.
- Matić U., *Scorched earth: violence and landscape in New Kingdom Egyptian representations of war*, „Istraživanja Journal of Historical Researches” 2017, nr 28.
- Mehta S., Merz P., *Ecocide – a new crime against peace?*, „Environmental Law Review” 2015, vol. 17, z. 1.
- Nyka M., *Crime against the natural environment – ecocide – from the perspective of international law*, „Eastern European Journal of Transnational Relations” 2022, vol. 6, nr 2.
- Pallathadka H., *The impact of excessive tourism in Mount Everest*, „European Journal of Molecular & Clinical Medicine” 2020, vol. 7, z. 11.
- Robinson E. Van D., *War and economics in history and in theory*, „Political Science Quarterly” 1900, vol. 15, nr 4.
- Robinson D., *Ecocide – puzzles and possibilities*, „Journal of International Criminal Justice” 2022, vol. 20, z. 2.
- Ruiz D., *Ecocide in the Iraqi Marshes*, „Freedom from Fear” 2010, z. 6.
- Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. (red.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, International Committee of the Red Cross, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva 1987.
- Schauenberg T., *Ukraine: destroyed Kakhovka Dam amounts to ‘ecocide’*, <https://www.dw.com/en/ukraine-destroyed-kakhovka-dam-amounts-to-ecocide/a-65849713>.
- Schwabach A., *Ecocide and genocide in Iraq: international law, the Marsh Arabs, and environmental damage in non-international conflicts*, „Colorado Journal of International Environmental Law and Policy” 2004, vol. 15, z. 1.
- Starr M., *Ukraine accuses Russia of planning to cut down and sell its forests in ‘ecocide’*, <https://www.jpost.com/international/article-701426>.
- Teclaff L.A., *Beyond restoration – the case of ecocide*, „Natural Resources Journal” 1991, vol. 34, z. 4.
- Unmüßig B., Sachs W., Fatheuer T., *Critique of the green economy. Toward social and environmental equity*, Heinrich Böll Foundation, Berlin 2012.
- Wywiad Ukrainy: Rosja chce przeprowadzić masowy wyrąb ukraińskich lasów*, <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art35866631-wywiad-ukrainy-rosja-chce-przeprowadzic-masowy-wyrab-ukrainskich-lasow>.
- Zych M., Pilis W., *Wpływ poliestru na zdrowie człowieka*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 2013, t. XII, nr 2.

Summary

Ecocide – a multifaceted threat to the environment

Keywords: environmental law, biodiversity, ecocide, environmental protection, international law, ecological values.

Ecocide causes the destruction of ecosystems and the devastation of flora and fauna habitats. According to the holistic outlook, all elements of the ecosystem are necessary and together contribute to the functioning of nature in a harmonious and organized manner. Blind acceptance of the idea that man is to subdue nature led to a situation in which rationality and moral principles began to be superseded by striving for power, territory and natural resources. The expansion of agriculture, economy, and industry has obscured ecological values, emphasizing economics and militarism. The aim of the article is to discuss the evolution of legal norms and the current understanding of ecocide on the international forum. In consideration, the transformations in the paradigm of the analyzed phenomenon will be shown, from which it follows that ecocide is subject to dynamic changes, posing a threat to the functioning of man and nature in a cumulative way. The article elaborates on the claim that ecocide is a crime against nature and the environment of human life. Due to the fragility of ecosystems, much of the environmental damage may be irreversible. Nevertheless, the normalization of ecocide has not been carried out in international law so far. The lack of correlated regulations and strategies hinders preventive and protective endeavours. During the analysis, norms are discussed, which may prove to be supportive in building a new paradigm of nature protection aimed towards the ecological public order. With the aim of implementing protective measures in a future-oriented manner, the substantive and procedural layer needs a binder in the form of an axiology resulting from the natural order. The reformulation of the existing reference point in the law and mechanisms of environmental protection is a civilizational necessity.